

Katerina Kedron

Genderové aspekty ve slovanské frazeologii

(na materiálu běloruštiny, polštiny a češtiny)

Genderové aspekty ve slovanské frazeologii (na materiálu běloruštiny, polštiny a češtiny)

Katerina Kedron

Recenzovali:

prof. Ludmila Stěpanova, CSc.

Mgr. Roman Madecki, Ph.D.

Tato kniha vznikla v rámci Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově č. 12 *Historie v interdisciplinární perspektivě*, podprogram č. 205 605 *Profilace – asimilace – koexistence – integrace – reflexe (vývoj jazykových, konfesních, etnických a národních identit v areálu východní a jihovýchodní Evropy)*.

Grafická úprava Kateřina Řezáčová

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova v Praze, 2014

© Katerina Kedron, 2014

ISBN 978-80-246-2221-7

ISBN 978-80-246-2565-2 (online : pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2014

<http://www.cupress.cuni.cz>

Seznam zkratek	8
Zkratky pramenů	9
Úvod	11
1. Frazeologie jako objekt lingvokulturologického výzkumu	16
1.1 Sporné otázky frazeologie	16
1.1.1 Hranice frazeologie	16
1.1.2 Přístupy k definici frazeologismu	18
1.2 Lingvokulturologie a výzkum frazeologie	22
1.2.1 Vymezení základních pojmů	22
1.2.2 Lingvokulturologický aspekt rozboru sémantiky frazeologismů	26
2. Gender a jeho role v jazyce	31
2.1 Gender jako fenomén kultury	31
2.2 Gender a jeho definice	32
2.3 Názory na gender v lingvistice	33
2.3.1 Obecné tendence	33
2.3.2 Gender očima genderových a feministických lingvistů	35
2.4 Genderové stereotypy	40
2.5 Jazyková asymetrie	43
2.5.1 Gramatická kategorie rodu	44
2.5.2 Rod obecný	45
2.5.3 Generické maskulinum v jazyce a řeči	46
2.5.4 Člověk = muž, žena nebo osoba?	48
3. Gender ve frazeologii	
(sémantická klasifikace genderové frazeologie a její analýza)	49
3.1 Fyzické, fyziologické vlastnosti a tělesný vzhled muže/ženy	51
3.1.1 Atraktivnost/neatraktivnost muže/ženy	51
3.1.2 Postava muže/ženy	55
3.1.3 Věk muže/ženy	57
3.1.4 Sexuální chování, sexuální aktivita muže/ženy	58
3.1.5 Charakteristika muže/ženy prostřednictvím popisu částí těla, části obličeje, vlasů, ochlupení a vousů	61
3.1.6 Specifické fyziologické vlastnosti a stavy ženy (těhotenství, porod, schopnost dát nový život, nevinność aj.)	63
3.1.7 Charakteristika muže/ženy podle oblečení	64
3.1.8 Schopnosti muže/ženy pohybovat se: chůze, pohyby, graciózní/nemotorný aj.	66
3.1.9 Smrt v charakteristikách muže/ženy	67

3.1.10 Jiné fyzické, fyziologické vlastnosti muže/ženy; fyziologické procesy spojované s mužem/ženou	68
Shrnutí skupiny	70
3.2 Povaha muže/ženy	73
3.2.1 Celkově kladné hodnocení, chvála / celkově záporné hodnocení, nadávky . . .	73
3.2.2 Aktivní (energičnost, rozhodnost, podnikavost, prudká povaha) / pasivní (nerozhodnost, pomalost, mírná povaha) povaha muže/ženy	75
3.2.3 Povahové vlastnosti a stavy specifické pro muže/ženy	77
3.2.4 Upovídanost, mnohomluvnost, „prázdnomluvnost“, hašteřivost muže/ženy . .	79
3.2.5 Povýšenost, přezíravost	80
3.2.6 Projevy femininity/maskulinity v povaze	81
3.2.7 Pracovitost, šikovnost, schopnost / lenost, neschopnost	83
3.2.8 Odvážnost, bojovnost / zbabělost	84
3.2.9 Ušlechtilost, vznešenost / neušlechtilost, hrubost v chování	85
3.2.10 Rozmazlenost, nesamostatnost	87
3.2.11 Další vlastnosti	88
Shrnutí skupiny	90
3.3 Muž a žena ve společenských vztazích	93
3.3.1 Muž a žena v rodinných vztazích	93
3.3.2 Sociální status muže/ženy: ženatý muž / vdaná žena – svobodný muž / neprovdaná žena, samotný/samotná, rozvedený/rozvedená; pohled na instituci manželství	98
3.3.3 Muž a žena ve svých profesních vztazích a jiných typech profesionální / společensky záslužné činnosti (vojenská služba)	102
3.3.4 Muž a žena ve vztahu k domácnosti a hospodářství	104
3.3.5 Materiální postavení muže/ženy	106
3.3.6 Jiné sociální charakteristiky muže/ženy	107
Shrnutí skupiny	109
3.4 Muž a žena v partnerských vztazích	112
3.4.1 Nabídka ke sňatku/partnerství (přijetí/odmítnutí), uskutečnění/neuskutečnění sňatku	112
3.4.2 Láska ve vztahu muže a ženy	115
3.4.3 Hodnocení sňatku, partnerství, účastníků sňatku	116
3.4.4 Podřízenost, závislost muže na ženě / ženy na muži, ovládání partnera/partnerky	118
3.4.5 Vzájemný vztah v partnerství/manželství	120
3.4.6 Chování muže/ženy při vzniku milostného vztahu, při námluvách	121
3.4.7 Věrnost/nevěra v partnerském vztahu	122
3.4.8 Další charakteristiky partnerského vztahu	124
Shrnutí skupiny	125
3.5 Mentální schopnosti muže/ženy (chytrost, moudrost, vychytralost / hloupost)	128
Shrnutí skupiny	130
3.6 Charakteristika muže/ženy prostřednictvím vlastností opačného pohlaví	130
Shrnutí skupiny	133
3.7 Osoby (skupina osob) stejného pohlaví / příslušnost osoby/osob k mužskému/ženskému pohlaví	133
Shrnutí skupiny	136
3.8 Frazeologismy obsahující genderové komponenty a postrádající genderovou sémantiku	136
Shrnutí skupiny	140
Závěr	142
Резюме	151
Literatura	158
Summary	164

Баба як чорт

- Можэ што старыя людзі пра чарта гаварылі?
- А што там гаварыць – у мяне баба як чорт.
- Ну, а калі сур'ёзна. Ці баялі пра сапраўднага чарта, з рагамі?
- Га! Ды каб я сваёй бабе ў час не паадышбаў, то ўжо як у лася павырасталі б.
- Вы ўсё жартуеце. Вы нам пра чарта раскажыце, які з хвастом цёгаецца ды людзей пужае.
- О, каб у маёй хвост быў, дык прасьцей мне было. Як што – за хвост яе і аб сыцяну. Але ж няма хваста. Вось і бядую.
- Ну, можэ хоць гісторыі якія чулі, як чорт п'яных водзіць, з дарогі зьбівае?
- А гэта праўда – водзіць. Во бывае вып'еш, то і вядзецц той чорт міма хаты.
- Можэ на камень які ці ў балота?
- Які там камень! Да якой-небудзь малодкі вядзе.
- Дык у яе ж мужык, мабыць, ёсць.
- Ха! Мужык. Гэта ж чорт вядзе! Калі мужыка дома няма.

Наша Ніва, 18. 8. 2008

Seznam zkratek

angl.	anglický
běl.	běloruský
č.	český
dosl.	doslovně
fr.	francouzský
iron.	ironický
it.	italský
neg.	negativní
nepřízn.	nepříznivě
něm.	německý
pochv.	pochvalný
pol.	polský
posm.	posměšně
slov.	slovenský
rus.	ruský
žert.	žertovně

GK	genderový komponent
f-frazémy	frazeologismy s ženským referentem
m-frazémy	frazeologismy s mužským referentem

Zkratky pramenů

- AHDI Ammer, Ch. (2002) *The American Heritage Dictionary of Idioms*. Dostupné z: <http://www.yourdictionary.com/idioms/>.
- BF Jankouski, F. M. (1968) *Belaruskaja frazealohija. Frazealahizmy. Ich znaczennë, užyvannë*. Minsk: Vyšejšaja škola.
- BE Paškou, H. P. et al. (red.) (1998) *Belaruskaja encykłapedyja*, sv. 1–18. Minsk: BelEn.
- BM Saňko, S. (red.) (2006) *Belaruskaja mifalohija*. Minsk: Belarus.
- ČES Rejzek, J. (2001) *Český etymologický slovník*. Praha: Leda.
- ESF Lepešav, I. Ja. (2004) *Etymalahičny sloŭnik frazealahizmaŭ* Minsk: Belaruskaja Encykłapedyja.
- KSKT Kubrjakova, Je. S. et al. (1996) *Krátký slovník kognitivních termínů*. Moskva: MGU.
- PSPR Stypuła, R. – Kowalowa, G. (1989) *Podręczny słownik polsko-rosyjski*. Warszawa – Moskva: Państwowe wydawnictwo Wiedza poszechna.
- RF Birich, A. K. – Mokijenko, V. M. – Stěpanova, L. I. (2007) *Russkaja frazeologija*. Moskva: AST, Astrel', Chranitel'.
- SBNF Mjacelskaja, Je. S. – Kamarouski, Ja. M. (1972) *Słounik belaruskaj narodaj frazealohii*. Minsk: BDU.
- SČFI Čermák, F. et al. (1983, 1988, 1994, 2009) *Slovník české frazeologie a idiomatiky*, sv. 1–4. Praha.
- SF Lepešav, I. Ja. (2008) *Slovník frazealahizmau*, sv. 1, 2. Minsk: Belaruskaja encykłapedyja im. P. Brouki.
- SF PWN Bralczyk, J. (2008) *Słownik frazeologiczny PWN z Bralczykiem*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN.
- TSBM *Thumačalny slovník belaruskaj movy*, sv. 1–5 (1977–1984). Minsk: Bel SE.
- WSFJP Müldner-Nieckowski, P. (2004) *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*. Warszawa: Świat Książki.

Genderová lingvistika je poměrně nový směr v české jazykovědě, o kterém se dá říci, že se teprve stanovuje. Práce v této lingvistické oblasti se zaměřují především na otázku působení kulturních a sociálních faktorů na jazyk, konkrétně jak a do jaké míry odráží jazyk postoj společnosti vůči mužům a ženám a jejich vzájemnému vztahu. Maskulinita a femininita se zde nevnímají jako biologický, nýbrž jako sociokulturní fenomén.

V západní lingvistice se problém působení genderového faktoru na jazyk aktivně zkoumá. Přičemž výsledkem jsou nejenom teoretická pojednání, ale i pokusy (někdy úspěšné) prosadit úpravy jazyka s cílem odstranit nerovnost mužů a žen, která se v něm projevuje (Kirilina 1999: 37). I v českém prostředí lze pozorovat změny probíhající v jazyce a řeči (možná nejvíce ze slovanských jazyků) pod vlivem sociálních a politických faktorů. Právě v tomto jazyce se velmi aktivně prosazuje např. odstoupení od forem generického maskulina v osloveních a používání označení pro obě pohlaví (*Vážené kolegyně a kolegové* místo *Vážení kolegové*), tvoření feminin od maskulin v názvech povolání apod.

Nicméně čeští lingvisté jsou mnohdy opatrní a často se snaží ohradit proti sociálním a politickým vlivům při pozorování těch či oněch fenoménů v jazyce. Zároveň práce v oblasti lingvistické genderologie mají dnes velmi často mezioborovou povahu a vznikají v oblasti sociolingvistiky, lingvokulturologie apod. (což ovšem neznamená odstoupení od lingvistické metodologie nebo nižší požadavky ke kritickému přístupu při analýze). Další zvláštností takových výzkumů je to, že zasahují do velmi široké oblasti a mohou se týkat se jak ústní řeči (projevy mužů a žen), tak jazyka jako systému (v tom případě se mohou zkoumat téměř všechny roviny jazyka: morfologie, syntax, slovní zásoba apod.).

Předkládaná publikace vychází z disertační práce *Genderové aspekty v jazyce* (na příkladech běloruské, polské a české frazeologie), která byla obhájena v roce 2011. Některé části této práce byly publikovány v odborném tisku.

V monografii se zaměřujeme na lingvokulturologický aspekt výzkumu v oblasti frazeologie. Na vybraném materiálu se pokoušíme o analýzu jazyka a odhalení představ o genderu v určité jazykové rovině. Provádíme rozbor jazykových jevů, které lze pozorovat na teritoriu tří příbuzných jazyků – běloruském, polském a českém. Tento aspekt výzkumu může přispět k odhalení stop toho, jak je gender vnímán v různých kulturách, a zároveň k zodpovězení otázky, zda nějaké rozdíly mezi blízkými příbuznými kulturami

a jazyky vůbec existují a pokud ano, nakolik jsou patrné a nakolik se projevují v jazyce (konkrétně ve frazeologii).

Hledání odpovědí na položené otázky vyžaduje rozbor řady teoretických problémů, kterým jsou věnovány první dvě kapitoly publikace. Nejprve se zaměřujeme na problematiku frazeologie (otázky terminologie, sporné otázky frazeologie) a zvláštnosti výzkumu této oblasti jazyka v rámci lingvokulturologie. Dále se soustředíme na problematiku genderu a jeho roli v jazyce. Mimo jiné se pokoušíme o rozbor důležitých otázek genderových stereotypů a problému jazykové asymetrie v teoretické rovině.

Další část práce je věnována bezprostředně analýze (kvalitativní i kvantitativní) frazeologismů s genderovou sémantikou a genderovým komponentem (dále GK).¹ Konkrétně se jedná o analýzu obrazného základu a sémantiky frazeologismů, při které vycházíme především ze slovníkových údajů (hesla a poznámky k heslům týkající se konotace a zabarvení frazeologismů). Zde se snažíme ukázat, jak se ve frazeologii projevuje jazyková asymetrie; popsat frazeologismy z kulturologického hlediska; popsat koncepty „muž“ a „žena“ v běloruštině, polštině a češtině a porovnat je; odhalit genderové stereotypy založené na frazeologii běloruštiny, polštiny a češtiny; porovnat tyto tři jazyky a popsat shody a rozdíly mezi nimi. Pro větší přehlednost a jednodušší realizaci těchto úkolů představujeme analýzu frazeologického materiálu v rámci sémantické klasifikace shromážděných frazémů, čemuž odpovídá struktura 3. kapitoly knihy.

Cílem práce je na základě analýzy frazeologického materiálu tří slovanských jazyků (běloruštiny, češtiny a polštiny) vymezit a popsat, jak se ve frazeologii projevují představy o genderu. S tímto cílem jsou spojené následující hypotézy:

1. Jazyková asymetrie je důsledkem projevu společenských tendencí v jazyce.
2. Jazyk odráží běžné stereotypy o mužích a ženě.
3. Koncepty „muž“ a „žena“ reflektují tyto stereotypy a vystihují představy mluvčích o genderu.

Sémantická a komponentní analýza frazeologismů, které popisují genderové vztahy, dovoluje vytvořit systém kolektivních představ a znalostí mluvčích o sociálních rolích a vztazích mužů a žen, tedy o genderových konceptech.

Materiálem pro daný výzkum je soubor běloruských, polských a českých frazeologismů excerpovaných (především) z lexikografických zdrojů. Vybrané frazeologismy tvoří celkový soubor 1589 jednotek, z nichž je 524 v běloruském jazyce, 517 v polském jazyce a 548 v českém jazyce.

Ve frazeologii existuje velmi široký okruh jednotek, které přímo charakterizují nebo nějakým způsobem odkazují k našim představám o mužích a ženách. Tato práce si však neklade za cíl shromáždit všechny takové frazeologismy: příliš široký přístup a snaha zaregistrovat všechny jednotky, které obsahují jakoukoliv informaci o genderu, by mohla vést na jednu stranu ke zbytečně velkému obsahu práce, na druhou stranu by se popisovaly i ty jednotky, které patří k periférii dané tematické oblasti. Proto bylo zvoleno

¹ Genderová sémantika postihuje význam frazému obsahujícího informaci o pohlaví referenta. Genderové komponenty představují komponenty frazémů obsahujících přímá pojmenování mužů nebo žen. Bližší viz kap. 1.2.2.

no několik kritérií výběru materiálu a zároveň byly určeny některé omezující příznaky, jež umožnily vyhnout se zbytečnému rozšíření hranic materiálu.

Při excerpci frazeologismů z lexikografických a jiných zdrojů jsme vycházeli především z cíle práce. V souvislosti s tím byly vybírány:

- 1) frazeologismy, které přímo popisovaly muže, ženu, jejich zevnějšek, chování, věk, společenské a rodinné postavení, jejich vzájemné vztahy a také činnost nebo stav, charakterizující pouze nebo převážně představitele jednoho pohlaví. Kromě toho se braly v úvahu poznámky hesel slovníků a odkazy typu „muž“, „žena“, „o muži“, „o ženě“, „obv. muž“ apod.). Tyto frazeologismy mohly, ale nemusely obsahovat název ženské nebo mužské osoby (jako např. pol. *kochliwy jak kot w marcu*, běl. *стары корч*).
- 2) frazeologismy, které obsahovaly lexémy s významem osoby mužského či ženského pohlaví a odvozeniny těchto lexémů neboli genderové komponenty. Takovými komponenty mohly být:
 - vlastní názvy muže a ženy (např. č. *muž, žena, chlap, ženská, chlapecký, ženský*, pol. *mężczyzna, kobieta, facet, chłop, chłopski*, běl. *мужчына, жанчына, мужык, баба, жаночы, бабскі*);
 - názvy muže a ženy ve vztahu k věku (např. č. *kluk, chlapec, děvče, holka, bába, dědek, stařec*, pol. *dziewczyna, chłopiec, baba, babcia, dziad, dziadek*, běl. *дзяўчына, дзеўка, хлопец, дзед, баба*);
 - názvy muže a ženy ve vztahu k jejich společenskému a rodinnému postavení – pokrevní příbuzenství nebo příbuzenství založené sňatkem (např. č. *pán, paní, slečna, dáma, sestra, bratr, vdova, macecha, macešsky, matka, tatinčin, otec, strýček*, pol. *żona, mąż, macocha, matka, taminy, synek, dama, pan, pani*, běl. *паненка, пані, пан, дзеўка, панна, маладзіца, матка, матуля, бацька, бацькоўскі, ятроўка, свякроўка*);
 - antroponyma – osobní mužská a ženská jména, jména vymyšlených nebo historických osob (např. č. *Honza, Jura, Blažková*, pol. *Maryna, Jaś*, běl. *Марціна, Тодар, Тадопа* aj.).

Při aplikaci těchto kritérií se bralo v úvahu i několik omezení. Proto řada jednotek, které by jim mohly odpovídat, nebyly zařazeny do seznamu frazeologismů, z něhož jsme později vycházeli. Proto nebyly zapojeny do výzkumu frazémy, jejichž sémantika není charakteristikou člověka, nýbrž neživého předmětu nebo reálie, a jejichž obraznost sice obsahuje představu o ženě nebo o muži, ale nemůže být považována za jejich charakteristiku; např. č. *sleпá bába* – dětská hra, při které jeden účastník se zavázanýma očima chytá ostatní účastníky, *tlustá Berta* – druh děla, který se používal za 1. světové války a které dostalo svůj název podle křestního jména spolumajitelky Kruppových závodů (SČFI 1988: 33). Dále se vynechávaly frazeologismy terminologické povahy, názvy rostlin apod.

Navzdory těmto přijatým zásadám však bylo zařazeno několik ustálených jednotek, které mají malou idiomatičnost (např. běl. *прыстойная жанчына*, pol. *bądz kobietą*, č. *pravý muž*). Náš zájem o tato ustálená spojení je ovlivněn několika důvody:

- a) Dané výrazy, i když sporadicky, jsou zahrnuty do frazeologických slovníků.
- b) I v těchto výrazech můžeme v různých jazycích pozorovat formální, a někdy i sémantické rozdíly mezi těmito frazémy.

Frazeologický materiál je získán především z frazeologických slovníků běloruského, polského a českého jazyka metodou excerpce jednotek podle sémantického kritéria nebo přítomnosti genderového komponentu ve frazeologismu.

Běloruský materiál byl excerpován z následujících lexikografických zdrojů: Slounik frazealahizmau (Lepešev 2008), Tlumačalny slounik belaruskaj movy (1977–1984), Belaruskaja frazealohija. Frazealahizmy. Ich znaczenňe, užyvannë (Jankouski 1968), Slounik belaruskaj narodaj frazealohii (Mjacelskaja – Kamarouski 1972), Z narodnaj frazealohii: Dyferencyjalny slounik (Lepešav 1991), Etymalahičny slounik frazealahizmau (Lepešav 2004), Belaruskija narodnyja paraunanni. Karotki slounik (Jankouski 1973), Belaruskija prykazki, prymauki, frazealahizmy (Jankouski 2004). Běloruský slovník Lepešava zahrnuje popis pouze 8 tisíc frazeologismů. Tím je odůvodněno používání velkého počtu dodatečných lexikografických zdrojů. Kromě toho byl pro doplnění běloruského materiálu používán internet, texty novin, časopisů a texty krásné literatury. Využití těchto zdrojů je mimo jiné ospravedlněno tím, že běloruské slovníky opomíjí celou řadu frazeologismů, které se používají v běžně mluvené řeči (мужык у спадыніцы; моцная, дужая палова чалавецтва, уладар дум апод.).

Pro polskou část byl zvolen jako základní zdroj Słownik frazeologiczny PWN z Bralczykiem (Bralczyk 2008). Dále byl použit Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego (Möldner-Nieckowski 2004) a Słownik polszczyzny potocznej (Anusiewicz – Skawiński 1996). Zdrojem pro český materiál se stal Slovník české frazeologie a idiomatiky (Čermák 1983, 1988, 1994).

Dále jsme v práci s frazeologickým materiálem používali Słownik frateologiczny białorusko-polski (Aksamitow – Czurak 2000), Polsko-ruskij frazeologičeskij slovar (Gjulmjanec 2004), Słownik frazeologiczny czesko-polski (Pietrak-Meiser 1993), Česko-ruský frazeologický slovník (Mokijenko – Wurm 2002), Rusko-český frazeologický slovník (Stěpanova 2007) aj.

Po dokončení excerpce frazeologismů z lexikografických zdrojů na základě výše uvedených kritérií vznikla rozsáhlá a poměrně pestrá skupina jednotek obsahující tříjazyčný materiál. Jeho zpracování vyžadovalo přesné stanovení metod, které byly použity. Práce s několika jazyky vyžaduje uplatnění určitých postupů, konkrétně konfrontační lingvistiky, resp. komparativní frazeologie.

Protože stanovený záměr práce vyžaduje uplatnění komplexního přístupu k objektu výzkumu, materiál jsme analyzovali pomocí širšího spektra základních metod komparativního výzkumu (blíže viz Mokijenko 2000). Při zpracování frazeologického materiálu jsme využili metody strukturně-hnízdového porovnání a metody sémantického a diachronického modelování. Metoda *strukturně-hnízdového porovnání* spočívá v porovnání skupin frazeologismů zformovaných podle tematického příznaku. Tato metoda je efektivní pro odhalení specifických rysů frazeologie různých jazyků. Strukturně-hnízdové porovnání předpokládá rozdělení frazeologismu na komponenty a diachronický přístup při jejich analýze: taková analýza přispívá k odhalení „objektivní lingvogeografické informace, která se kdysi stala základem obraznosti nějakého frazeologismu“. Metoda *sémantického a diachronického modelování* vychází „z konfrontace ‚obrazů světa‘ zakódovaných ve frazeologických podsystémech“. Rozbor a porovnání frazeologismů probíhá s ohledem na kulturologický faktor při formování frazémů.

Uvedené metody jsou aplikovány při analýze frazeologického materiálu za účelem rekonstrukce fragmentů jazykového obrazu světa (konceptů „muž“ a „žena“) v běloruštině, polštině a češtině. Jejich aplikace dovoluje prostřednictvím rozboru frazeologismů vyhledávání kulturních informací v jejich významu a obraznosti (kap. 3).

Výzkum, který představuje daná publikace, zachycuje relativně širokou oblast genderové frazeologie² a v rámci možnosti se pokouší o komplexní přístup k materiálu při jeho rozboru. Nicméně si v této práci neděláme nárok na vyčerpávající závěry a uzavření nastíněných problémů. Cílem je přispět k rozpracovávání a systematizaci metodologie české genderové lingvistiky a učinit další krok ke zpracování tématu genderových vztahů ve slovanských jazycích a jejich porovnání mezi sebou a s jazyky jiných jazykových skupin.

² Do souboru zkoumaných frazeologismů sice nebyly zapojeny jednotky z periferie dané tematické oblasti, nicméně zvolený princip dvou hlavních kritérií – genderové sémantiky a přítomnosti genderového komponentu – sám o sobě značně rozšiřuje samotný materiál a vyžaduje poněkud odlišný přístup k jeho výzkumu, protože analýza vychází nejenom ze sémantiky frazémů, ale i z jejich formy, rozboru jednotlivých komponentů a jejich role ve větách.

1. Frazeologie jako objekt lingvokulturologického výzkumu

1.1 Sporné otázky frazeologie

Frazeologie, jako zvláštní jazykovědná disciplína, existuje již od druhé poloviny 20. století a v jejích mezích (a přesazích) je vytvořen velký korpus textů. Nicméně i v současné době existují ve frazeologii rozdílné názory na řadu zásadních otázek, mezi nimiž jsou definice pojmu frazeologismus, objekt výzkumu frazeologie, otázka jejích hranic či terminologie pro označení frazeologických jednotek. Uvedené problematické okruhy byly označeny V. M. Mokijenkem jako „prokleté otázky“ a jsou předmětem stálých sporů mezi frazeology. Protože naše práce vychází zejména z frazeologického materiálu, je na místě zamyslet se nad některými z těchto problémů.

1.1.1 Hranice frazeologie

Existují velmi odlišné názory na to, které jednotky jazyka patří do oblasti frazeologie: zatímco většina vědců jednoznačně zařazuje do této oblasti idiomatická slovní spojení typu *řezat pod sebou větev*, *věšet bulíky na nos*, *páté kolo u vozu*, *na stará kolena* apod., je stále ještě sporné, zda sem patří také přísloví (*líná huba*, *holé neštěstí*), kvazifrazémy (*slovní zásoba*, *domácí úkol*), kvazitermíny (*černá díra*, *čapí nos*), onomastické jednotky (*Ústí nad Labem*), okřídlená slova (*být či nebýt*), reklamní klišé apod.

Čím větší počet příznaků se určuje jako základ pro definici frazeologismu, tím více se zužují hranice frazeologie a naopak. Počet kritérií definujících frazeologickou jednotku se může pohybovat v rozmezí od 1–3 až do 20 (Chlebda 1991: 9). To svědčí o velké rozmanitosti názorů na chápání frazeologismu, a v důsledku toho i hranic frazeologie. Příklady takových příznaků jsou reprodukovatelnost a ustálenost, více-slovnost, anomální povaha slovního spojení, expresivita, idiomaticčnost, ekvivalentnost slovu, obraznost, přítomnost archaického komponentu, sémantické posuny ve významech komponentů, nezaměnitelnost komponentů, nepřeložitelnost do cizích jazyků aj.

Stoupenci širokého chápání frazeologie považují za základní příznaky frazeologismu obnovitelnost (reprodukovatelnost) a ustálenost slovního spojení, přičemž mohou zařazovat do oblasti frazeologie přísloví, okřídlená rčení, terminologická slovní spojení nebo